

ВИКОРИСТАННЯ УРАЗЛИВОГО СТАНУ ПОТЕРПІЛОЇ ОСОБИ ЯК СПОСІБ ТОГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Саско О. І.

Постановка проблеми. Одним із найгірших явищ, які існують у сучасному світі є торгівля людьми, масштаби якої під впливом процесу глобалізації невпинно зростають в останні роки. Одним із факторів ризику потрапляння у торгівлю людьми є уразливий стан особи.

Аналіз досліджень проблеми. Проблеми відповідальності за торгівлю людьми, а також проблеми кваліфікації торгівлі людьми у науці кримінального права досліджені досить ґрунтовно. До дослідження даної проблеми долучилися такі науковці як: А. В. Андрушко, В. І. Борисова, В. О. Іващенко, К. М. Іскрова, В. А. Козак, Я. Г. Лизогуб, А. М. Орлеан, О. А. Назаров, М. І. Хавронюк та ін. Проте, не дивлячись на досить достатню кількість наукових праць, питання використанням уразливого стану особи як способу торгівлі людьми лишається дискусійними.

Виклад основного матеріалу. Конституція України в ст. 3 проголосила людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. На виконання такого положення в КК України передбачено кримінальну відповідальність за діяння, пов'язані з торгівлею людьми. Згідно ч. 1 ст. 149 КК України торгівля людиною, а так само вербування,

переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію. З диспозиції даної норми випливає, що обов'язковою ознакою вчинення вербування, переміщення, переховування, передачі або одержання людини є один із способів кримінально протиправного діяння – використання уразливого стану особи для отримання згоди на його експлуатацію. Використання уразливого стану особи є одним із найрозповсюдженіших способів впливу на людину з метою її експлуатації.

Відповідно до п. 2 примітки до ст. 149 КК, під уразливим станом особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

Аналізуючи дефініцію «уразливий стан особи» варто звернути увагу на те, що вказаний в примітці зміст поняття уразливого стану осіб поширюється не на всі норми, передбачені КК України, а лише на його дві статті (ст. 149 та 303). Законодавець акцентує увагу на тому, що це є певний стан особи, який може бути обумовлений як суб'єктивними, внутрішніми («фізичними чи психічними») властивостями особи, так і об'єктивними, «зовнішніми обставинами», що склалися навколо неї. При цьому законодавець у поняття «уразливий стан особи» вкладає й «збіг тяжких обставин», таких приміром, як особисті або сімейні. Тому можна зробити висновок про те, що такий стан може бути викликаний:

1) фізичними чи психічними властивостями (в цьому разі висновок про наявність такого стану може ґрунтуватись на даних психолого-психіатричної експертизи). На нашу думку, такий уразливий стан проявляється у відсутності здатності або в обмеженій здатності особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення. Він може бути пов'язаний із віковою незрілістю дитини, тобто зумовлений недосягненням особою повноліття. Фізичними властивостями, які обумовлюють виникнення уразливого стану особи можуть, зокрема, бути певні фізичні вади людини (відсутність рук чи ніг, непорушний стан тіла тощо), котрі позбавляють особу здатності керувати своїми діями або обмежують її в цьому [2, с. 74-76]. На думку Никифоряка Л. П. Орлеана А. М., уразливий стан може бути викликаний і певними зовнішніми факторами (наприклад, приведенням особи до несвідомого стану шляхом застосування снодійних чи наркотичних засобів) [3].

З огляду на це, висновок про наявність або відсутність такого стану потерпілого та його використання обвинуваченим під час вчинення злочину може базуватись на результатах: медичної, психологічної, психіатричної, комплексної експертизи потерпілого [4], що підтверджуватиме наявність в особі фізичного захворювання чи фізичної вади, особливого психологічного стану (наприклад, стресу, фрустрації тощо) або психічного розладу.

Традиційно вважається, що уразливий стан потерпілих залежить від таких параметрів, як вік, фізичний або психічний їх стан, особливості сприйняття ними злочинної поведінки. У поведінці злочинців під час встановлення уразливого стану особливу роль відводять з'ясуванню того факту, чи були відомі і використані злочинцем психологічні, фізичні та сімейні проблеми жертви під час вчинення злочину, що лише підвищує стан уразливості жертви, оскільки спілкування злочинця з нею набуває маніпулятивного характеру [5].

2) певними зовнішніми факторами, зокрема збігом тяжких особистих, сімейних чи інших обставин. Сукупність таких обставин змушує людину погодитись бути експлуатованою. Необхідно підкреслити, що згода людини на її подальшу експлуатацію, отримана внаслідок використання уразливого стану особи, не виключає кримінальної відповідальності. При цьому, для наявності такого уразливого стану не є характерним обмеження здатності особи усвідомлювати свої дії, керувати ними та чинити опір неправомірному впливу. Варто відмітити цікавий феномен, який полягає в тому, що значна кількість людей, які стали потерпілими від торгівлі людьми, після того, як їх звільняються від примусової експлуатації, відмовляються визнавати себе потерпілими. Експерти пояснюють байдуже ставлення особи до того, що з нею трапилось, наявністю так званого «порогу толерантності до насильства». Вони вважають, що у випадках, коли особа у своєму житті часто зустрічається із насильством, вона перестає його сприймати як порушення своїх прав та свобод, які необхідно захищати [6, с. 112].

Тому наявність такого стану в даному випадку має, насамперед, підтверджуватись не тільки результатами експертиз, а сукупністю доказів існування низки тяжких особистих сімейних або інших

обставин (довідок або документів, що містять відомості про склад сім'ї, стан здоров'я хворих членів сім'ї, вартість їх лікування, відсутність постійного доходу, пошук роботи, наявність боргів, відсутність майна у власності, характеристику особи, тощо). Варто відмітити, що обставини війни безумовно можуть бути причиною уразливого стану потерпілої особи та повинні ретельно досліджуватися органом, що здійснює кримінальне провадження, та судом. Перебуваючи в такому уразливому стані, особа може погоджуватись на вкрай не вигідні та кабальні пропозиції, достатнім для чого буде лише незначне підштовхування або просте вмовляння. Саме соціальний уразливий стан може змушувати людину саму виступити ініціатором власної експлуатації» [1, с. 150]

Уразливий стан особи слід визнавати в усіх випадках, коли за обставинами справи її згода на вербування, переміщення, переховування, передачу чи одержання була вимушеною, одержаною під впливом зазначених суб'єктивних та/або об'єктивних причин і не відповідала її справжнім інтересам [3, с. 43]. Встановлення та використання такого способу впливу, як уразливий стан потребує особливої уваги і не виключає необхідності аналізу матеріального становища потерпілої особи, однак потребує індивідуального підходу до кожної людини.

Найчастіше про наявність уразливого стану, зумовленого зовнішніми факторами, можуть свідчити наступні обставини: відсутність в особі постійного місця роботи; перебування особи на утриманні інших осіб; перебування в особі на утриманні неповнолітніх та непрацездатних осіб; наявність великого боргу тощо. Так, вибірковий аналіз судових рішень за 2019-2023 роки свідчить про те, що у багатьох випадках вербування особи до заняття проституцією як однієї із форм сексуальної експлуатації винний використовує так званий «уразливий» стан потерпілої особи. У вирокі суд, як правило, описує такий стан через такі об'єктивні та суб'єктивні обставини, що характеризують умови перебування особи на момент надходження пропозиції займатися сексуальною експлуатацією: 1) будучи обізнаним, що особа перебуває в уразливому стані, який обмежує її здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними, здійснюючи на неї психологічний вплив у формі переконання, схилив особу, котра перебувала в уразливому стані, який виник внаслідок збігу складних життєвих обставин, а саме, значного погіршення матеріального становища через відсутність постійного джерела доходів [7]; 2) в силу збігу тяжких сімейних та матеріальних обставин, викликаних її скрутним матеріальним становищем, відсутністю роботи, постійного джерела доходів, наявністю групи інвалідності з дитинства та тяжкого захворювання у матері, шляхом обіцянок та переконань про можливість хорошого та забезпеченого життя, якого можна легко досягнути, заробляючи значні суми грошей, надаючи сексуальні послуги за гроші [8]. При цьому, в одних випадках, для встановлення наявності у особи уразливого стану достатньо встановлення тяжкого матеріального становища, в інших – й інших додаткових обставин. Суди, в основному, зазначаючи про такий спосіб впливу, як використання уразливого стану, обмежуються перерахуванням складних життєвих обставин, які могли б свідчити про уразливе становище потерпілих, однак не завжди перевіряють, чи стороною обвинувачення надані відповідні докази на підтвердження обставин, з якими вони пов'язують наявність такого стану. У випадках, коли потерпілі особи повідомляють про наявність певних обставин, які можуть свідчити про наявність уразливого стану, такі обставини мають бути предметом ретельної перевірки. Кримінальне провадження, крім показів потерпілих, повинне містити докази щодо підтвердження обставин, про які повідомляла потерпіла особа.

Частіше, утім, трапляються ситуації, коли органи досудового розслідування та суди зазначають, що уразливий стан потерпілої особи зумовлений збігом тяжких особистих, сімейних або інших обставин, не конкретизуючи, однак, їх зміст. Як видається, самої лише констатації того, що особа потребувала грошових коштів (на що? якої суми?), недостатньо для визнання факту перебування її в уразливому стані. Обґрунтовано, на нашу думку є позиція В. А. Козака, який підкреслює, що не будь-які особисті чи сімейні обставини можуть визнаватись причинами уразливого стану, а лише ті, яким іманентно притаманна реальна можливість у конкретній ситуації позбавити або обмежити здатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. Такими обставинами можуть бути визнані, приміром, тяжка хвороба рідних чи близьких, відсутність елементарних засобів для фізичного існування людини (житла, одягу, їжі) тощо [9, с. 76]. Проте, аналізуючи судові рішення, приходимо до висновку, що в основному суди формально констатують, що особа перебувала в уразливому стані, однак не пояснюють, чим він був зумовлений.

Висновки. Уразливість як законодавче поняття, хоча воно й віднесене до певної категорії осіб, визначає лише потенційний стан уразливості, реальність якої судді ще належить доводити. На нашу думку, уразливий стан може мати місце при наявності однієї об'єктивної чи суб'єктивної обставини, тобто такої, що ставить потерпілу особу у безвихідну та скрутну ситуацію. Такий стан

може мати місце при наявності тієї обставини, що у сукупності із психічним впливом винного, пригнічує волю особи, викликає у неї стан незахищенності, зневіру у інший спосіб поліпшення свого матеріального становища та вимушеність погодитися на свою експлуатацію або на заняття тими видами діяльності, які заборонені законом. Тому наявність хоча б однієї обставини, яка була б підтверджена сукупністю доказів і яка б в силу різних життєвих факторів мала б суттєвий вплив на потерпілу особу, що виключає можливість усвідомленого добровільного прийняття рішення, – є достатньою для правової кваліфікації уразливого стану.

Література

1. Орлеан А. М. Кримінально-правове забезпечення в Україні охорони людини від експлуатації: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2014. 456 с
2. Козак В. А. Уразливий стан особи за кримінальним правом України: зміст та співвідношення з іншими суміжними правами/ *Збірник наукових праць харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. «Право». 2013. Вип. 20. С. 73-80.
3. Никифоряк Л. П., Орлеан А. М. Аналіз судової практики з питань застосування законодавства України щодо протидії торгівлі людьми. Київ.: Видавництво «Фенікс», 2018. 88 с. URL: <https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/analysis2019.pdf>
4. Постанова Касаційний кримінальний суд Верховного Суду у справі № 750/5031/18 «Щодо кваліфікації дій особи як торгівлі людьми з використанням уразливого стану потерпілих». (провадження № 51-2761км21)/ URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1249695/>
5. Назаров О. А. Юридичні та соціально-психологічні особливості злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми у світі. URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal/article/download/350/370>
6. Діяльність органів внутрішніх справ з протидії торгівлі людьми: Навч. посібник / За ред. акад. О. М. Бандурки. Х.: ТОВ «Прометей-Прес», 2004. 268 с.
7. Вирок Святошинський районний суд міста Києва. Справа № 59/13786/23. / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114148858>
8. Вирок Комунарський районний суд м. Запоріжжя. Справа № 333/81/19. / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80960480>
9. Козак В. А. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми (аналіз складу злочину): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2002. 196 с.

ПОРТРЕТ ОСОБИ, ЯКА ВЧИНИЛА НЕСАНКЦІОНОВАНЕ ПОШИРЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО НАПРАВЛЕННЯ, ПЕРЕМІЩЕННЯ ЗБРОЇ, ОЗБРОЄННЯ ТА БОЙОВИХ ПРИПАСІВ В УКРАЇНУ, РУХ, ПЕРЕМІЩЕННЯ АБО РОЗМІЩЕННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ЧИ ІНШИХ УТВОРЕНИХ ВІДПОВІДНО ДО ЗАКОНІВ УКРАЇНИ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ, ВЧИНЕНЕ В УМОВАХ ВОЄННОГО АБО НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ТА ОФІЦІЙНОЇ СТАТИСТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ)

Старко О. Л.

Стаття 114-2 Кримінального кодексу (далі – КК) України (діяння криміналізоване у березні 2022 р.) передбачає відповідальність за несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану. Дане діяння відноситься до нетяжких (ч. 1), тяжких (ч. 2, ч. 3) та особливо тяжких злочинів (ч. 3).

З метою виокремлення даних, які характеризують особу злочинця та на основі їх узагальнення, що дає змогу описати її портрет, нами було проаналізовано звіт Офісу Генерального прокурора України “Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення” за 2022-2023 рр. (далі - Звіт) [1] та 70 обвинувальних вироків, постановлених судами України з 01.01.2023 р. по 31.12.2023 р. і які були оприлюднені у Державному реєстрі судових рішень [2]. Під час моніторингу Звіту, було встановлено, що кількість виявлених за 2022-2023 рр. осіб, які вчинили злочин, передбачений ст. 114-2 КК України, становить – 245 осіб. Серед них, громадян України – 197 осіб, жінок – 63. Третина цих злочинів вчиняється особами віком від 40 до 54 років (85 осіб), ще третина від 54 років і старше. За